Марина ГРИМИЧ
Київ

МІЖЕТНІЧНІ КОНТАКТИ В ГАЛИЧИНІ У СФЕРІ ЗВИЧАЄВОГО ПРАВА (XIX – перша третина XX ст.)

Останнім часом, у зв'язку з напруженням і конфліктністю у пострадянському просторі, все більш актуальними стають питання міжетнічної конфліктології. Цьому присвячена величезна кількість публікацій соціологічного, політологічного, рекомендаційно-адміністративного, публіцистичного характеру[1]. Водночас бракує чисто етнологічних праць, які б розглянули "анатомію" міжетнічного конфлікту, тобто зробили б спробу дослідити міжетнічну конфліктність "у чистому вигляді", без домішків політичних факторів. Існує потреба вивчити міжетнічну конфліктність на найнижчому рівні, а саме на стику культур, звичаїв, соціальної організації двох або декількох різноетнічних груп, що перебувають в одному просторі; вивести моделі їх взаємоадаптації і джерела конфліктності.

Досі найефективнішою теорією міжетнічної конфліктності – з позиції етнології, етнографії і антропології – лишається теорія етноцентризму[2]. Поняття етноцентризму було сформульоване на початку XX ст. американським ученим У.Семнером у його праці "Народні звичаї" (1906)[3] і поширене Р.Лі Вайном і Д.Кембелом[4]. Зокрема, ними були виведені закомірності прояву етноцентризму різних суспільств, серед них такі: етноцентричними є перш за все ті групи, які відчувають загрозу своєму існуванню саме як спільноті, а це, в свою чергу пов'язане зі складними умовами виживання – бідними природними ресурсами, нестабільністю прибутку, перебуванням в оточенні чи по сусідству з "більш сильними" етнічними групами, які намагаються їх поглинути чи винищити. Саме тому об'єктами етноцентричної ворожості є найближчі "сильні" сусіди.

Дивлячись з погляду теорії етноцентризму на історію України, стає зрозумілим і логічним – чому українці ніколи не мали конфліктів з білорусами, чому етноцентризм українців протягом історії найбільше виявлявся по відношенню до поляків і росіян. Чому, перебуваючи під владою Австро-Угорщини півтора століття, у Галичині відсутні негативні етнопсихологічні стереотипи австрійських німців. Зрозумілою стає агресія українців у кризові, зламні періоди історії, направлена проти майже усіх іноетнічних груп. Зрозумілими стають також і причини тривалого мирного співжиття українців і євреїв на одній землі: вони довгий час представляли культурну опозицію "міська культура – сільська культура", тобто існували за принципом комплементарності; крім того, євреї ніколи не претендували на те, щоб асимілювати українців. Зрозумілими стають причини виникнення конфліктності між цими двома спільнотами з початком формування індустріального суспільства, коли українці стали активно займатися комерцією, торгівлею, вступаючи в жорстку конкуренцію з традиційно орієнтованими на ці види діяльності євреями тощо.

Надзвичайно цікавий матеріал з погляду вивчення "анатомії" міжетнічних взаємин дає дорадянське галицьке село. Перебування в складі Польщі та Австрії та специфічні міграційні процеси спричинили строкатість етнічного складу населення. Ось деякі відомості. У Станіславському повіті у 1880 році населення становило 89216 мешканців, з них – 57358 греко-католиків, 13277 римо-католиків, 112 католиків вірмен, 363 євангеликів, 14455 євреїв, 1124 – інших, в тому числі 124 караїтів, які мали свою божницю в Галичі. Українською мовою розмовляло 56519 осіб, польською – 20057, німецькою і єврейською – 9725, чеською – 82[5]. За переписом 1900 року Коломийський повіт охоплював 37 населених пунктів (міст, сіл і присілків), в яких жило 77827 мешканців, в тому числі 45914 греко-католиків, 12239 римо-католиків, 13081 іудеїв та 1593 інших. Українську мову назвали рідною 48973 особи, польську 13079, німецьку 10449, іншу – 105 осіб[6]. У 1939 році населення Підгаєцького повіту (тобто сільське населення) становило 104900 осіб, з них – 65499 (62,4%) були українці, 7600 (2%) – поляки, 26600 (25,3%) – латинники (українці римо-католицького обряду), 4800 (4,65%) євреї і 500 (0,5%) – німці[7]. До 1942 року більшість населення сіл Галичини складали українці, поляки жили або колоніями (після 1918 р.), або змішано з українцями. За національним складом галицькі міста були в основному єврейсько-польськими. В кінці XIX ст. у селах нинішніх Стрийського, Жидачівського, Миколаївського, Сколівського р-нів Львівської обл., а також Болехівського, Долинського, р-нів Івано-Франківської області у кінці XIX ст. євреї становили від 3 до 10%, в 30 – рр. – 1 – 3%[8]. Однорідно українським населення Галичини стало після Другої світової війни (95%).

Галицьке село означеного періоду мало досить складну соціальну структуру. З одного боку, воно становило одну сільську громаду, об'єднану на основі територіального принципу. З іншого боку, воно було об'єднанням кількох конфесійних громад, які певною мірою були і етнічними громадами, що

фунціонували автономно. Наявність громади вже означає наявність певних соціальних норм, етики, звичаєвого права, які регулюють поведінку членів цієї громади. Наявність кількох різнотипних (територіальної і етно-конфесійних) громад передбачає обов'язкову взаємоадаптацію їх між собою, особливо у сфері етики і звичаєвого права. Галицьке село представляє собою певну комунікативно-адаптивну модель співіснування різних автономних соціальних утворень (громад). Процес міжетнічної комунікації постійно відбувався між різними громадами. Він міг бути мирним або конфліктним, сегрегаційним і міксаційним. Комунікація двох або кількох громад між собою передбачала обов'язкову видозміну деяких внутрішніх норм звичаєвого права у зв'язку з політетнічністю і поліконфесійністю соціального організму села. Ці видозміни є адаптаційними (пристосуванськими) і є обов'язковою умовою виживання певного соціального організму в оточенні інших соціальних організмів.

Сільська громада. Всі, хто проживав у селі, незалежно від етнічної приналежності і конфесії, формально були членами сільської громади. Фактичними членами громади були передусім дорослі чоловіки. Члени громади мали спільні права і обов'язки, спільно вирішували всі потреби села (наприклад, облаштування доріг, будівництво школи, охорона громадських угідь – "посілостей", використання громадських пасовищ і лісів тощо), які були не лише потребами громади в цілому, а й кожного мешканця села зокрема. Сільська громада була водночас середовищем функціонування громадського звичаєвого права і гарантом дотримання його норм, питань громадської власності, громадського самоуправління, громадського суду тощо. У селі (як правило, щорічно) обирався війт (солтис) і сільська (громадська) управа (уряд): радники (члени ради, управи, громадського уряду), секретар, часом листоноша. Усі члени громадської ради були людьми авторитетними і обиралися на зборах прямим голосуванням, а від початку XX ст. – часом навіть за бюлетенями. Якщо село було державним (раніше – королівським), то війтом обирався один із заможних селян (господарів, газдів). "Усі постанови громадського уряду (…) війт проголошував кожної неділі на церковному подір'ю по відправі Богослужби"[9].

Правова система Галичини перебувала в правовому полі австрійського законодавства, специфікою якого було надання великих повноважень органам місцевого самоврядування. "В 1861 р. патентом Імператора були створені крайові сейми-органи самоврядування. (…) Крім того, органами самоврядування були повітові міські та сільські ради. До компетенції органів самоврядування відносились питання місцевого господарства, місцевих податків, шкільництва, охорони здоров'я, благоустрою"[10]. Тож фігура війта в соціальній структурі галицького села означеного періоду була ключовою. Він був своєрідним буфером між офіційною правовою системою і неофіційною системою звичаєвого права.

Яка ж була участь представників різних національностей у громадському самоуправлінні? Як писав Т.Гунчак, "зі знесенням панщини в Галичині 1848 року громадські самоуправи прибирали форми та важности громадських урядів. Самозрозумілим є, що громадські уряди з неписьменними війтами, присяжниками, асесорами та радними були здані на ласку письменних писарів по селах та повітових урядовців, які звичайно в тодішні часи були в переважаючій більшості неукраїнці"[11]. Політика освіченого абсолютизму спричинила поступове збільшення сільських шкіл в Галичині для українців з рідною мовою навчання, що призвело до поступового зростання освіченості. За Конституцією Австрії 1867 р.,"в областях, населення яких належить до різних рас, заклади народної освіти повинні бути організовані таким чином, що кожний, не маючи потреби вивчати іншу мову, мав можливість отримати на своїй мові необхідні елементи своєї освіти"[12]. Це було не лише фактором, що сприяв зростанню загального рівня культури, національної самосвідомості, а й активнішій участі українців у сільських громадських урядах. До кінця XIX ст. більшість в них становили українці, хоча часто зустрічався і змішаний національноий склад. У с.Клубівці на Станіславщині у 30-і рр. XX ст. був війтом українець, а секретарем поляк[13]. У с.Битьків (Надвірнянщина) незважаючи на те, що українці кількісно переважали поляків, "при допомозі пофальшованих голосів солтисом став поляк Ульрих"[14].

Треба сказати, що німці й поляки брали більш активну участь у громадському житті галицького села, аніж євреї, що були орієнтовані на свої громади, зосереджені у містах і містечках. Єврейська громада, яка поєднувала релігійні та світські функції, завжди традиційно була автономною та ізольованою від інших соціальних та етнічних груп. "Найтісніші контакти спостерігаються тоді, коли гебрейська родина живе у селі, укріпленні чи малому місті, і її глава здійснює функції арендатора, відкупника чи торгівця, лихваря, збирача податків тощо. Поза всяким сумнівом такі гебреї-одинаки були близько знайомі зі своїми сусідами (…). Користуючись мовою соціології, гебрей-одинак був частиною негебрейського оточення як член "групи акомодації" (пристосування). З іншого боку, у нього були соціальні, культурні і релігійні потреби, які не могли реалізуватися в контактах з цією групою"[15].

Єврейська громада послугувалася власними нормами звичаєвого права, сформульованими в священних книгах. Однак ці принципи, сформульовані в давні часи, вже почали порушуватися в добу середньовіччя, у зв'язку з тим, що довгий час євреї жили не в моноетнічному середовищі. Їм доводилося, пристосовуючись до правових офіційних норм суспільства, в якому проживали, дещо змінювати традиційні звичаєві норми. Якщо "гебрейський квартал жив своїм життям, в якому не брало участи

оточення", якщо "негебреї приходили до нього тільки у справах і виключались із його соціального життя, особливо строго – із релігійних та ритуальних обрядів", то "окремі гебреї, що жили поза гетто (у першу чергу ті, що жили на селі – *М.Г.*), звіряли своє життя з прийнятими там нормами"[16].

Ось приклад: "Під кінець минулого сторіччя війтом в с. Завалові був українець – Степан Галів з с.Рова, а після нього – жид Зонненштайн. Опісля війтом був панас Кубай – знову українець…"[17]. Є й інші згадки про активну участь сільських євреїв у громадському житті галицького села, особливо, якщо це був дідич або орендар[18].

Землевласник і громада. Якщо село складало частину фільварку (маєтку) землевласника (дідича), то дідич також грав важливу роль у громадському житті села. Адміністративне право в Австро-Угорській імперії, як і німецька адміністративна юстиція (на відміну від англійської та французької), було побудоване "на системі спеціальних адміністративних судів, які є формально незалежними від активної адміністрації та відокремленими від неї"[19]. Це означає, що місцеве самоуправління у сфері судівництва керувалося землевласниками[20]. За австрійським правом, поміщик міг здійснювати суд над селянами. Щоправда, для цього він повинен був скласти спеціальний іспит. Ті, хто такий іспит не складали, могли утримувати на свій кошт урядовця (мандатаря або юстиціярія), який був уповноважений здійснювати судівництво над селянами. Селяни мали право оборони у такому суді через своїх уповноважених – пленіпотентів.

Дослідження етнографічних матеріалів доводить, що дідич сам диктував певні норми життя селян у власному фільварку, які часом відповідали, а часом суперечили нормам звичаєвого права. Зокрема, він на власний розсуд вирішували майнові взаємостосунки з громадою. Так, власниця Богородчанського замку на Станіславщині Косаковська подарувала громаді с. Ляхівці багатосотморгову толоку для випасу худоби[21]. У селі Божиків на Підгаєччині дідич Словінцький на власний розсуд надавав значну допомогу кожному представникам сільської громади, хто потребував її[22].

Проте ідилічність не була характерною ознакою взаємостосунків громади і дідича. Звичайно, відомо багато проукраїнських або українізованих польських поміщиків, які поважали звичаї українців. Одним із таких людей був маркграф Ян Тарновський, що мав маєток у с. Голобутові на Стрийщині, і який, разом зі своєю сестрою Геленою (Галею) під впливом І.Франка, став великим симпатиком українських селян[23]. Однак частішими були приклади конфліктного співіснування дідича з сільськими громадами, а оскільки власниками фільварків були в основному поляки, рідше – євреї, то конфліктні ситуації між власником і селянами завжди носили характер міжетнічної ворожості.

Ось деякі приклади конфліктності на основі порушення землевласниками-поляками норм українського звичаєвого права. У 1876 р. с.Голгочі на Підгаєччині відбувся конфлікт між селянами і дідичем за громадський луг (пасовище)[24]; подібний конфлікт зафіксований був у селі Гнильче того ж повіту, коли поміщик хотів привласнити великі громадські поля та ліси, які "були винагородою селянам після знищення панщини 1848 року"[25]; у громаді Палягони у 1902 р. відбулося заворушення селян, у зв'язку з розподілом громадських земель[26] і цілий ряд інших[27]. Як бачимо, у наведених прикладах яскраво виявляється суб'єктивність правотворення.

Конфесійні громади. Галицьке село складалося з кількох конфесійних общин (громад), усередині яких існували свої власні звичаєві норми. На чолі кожної громади стояв священнослужитель (священик, ксьонз, равин). Роль особи священнослужителя у звичаєвому праві українців досі недооцінювалася. Священик був не лише особою, що здійснювала обрядово-сакральні та освітянські функції (священики часто викладали в школах і обиралися головами шкільних громадських рад), а й юридичні. Особливо значна роль священика в сфері сімейного звичаєвого права. На відміну від багатьох регіонів "великої України", на Галичині (за винятком деяких гірських місцевостей) у XIX ст. вінчання було вже обов'язковою нормою сімейного звичаєвого права, що закріплювалося офіційним законодавством. За Законом Цивільним Австрії (1811 р.), "щоб подружжя було дійсне, необхідна урочиста заява на подружжя від обох наречених, зложена особисто будь через повновладця, при двох свідках і перед парохом одного з наречених зглядно відпоручником пароха"[28]. Досить великі повноваження мав священик і за Цивільним кодексом 1919 р., виданим у Відні проф.С.Дністрянським[29]. За ним, "… в цілому процедура розлучення була досить оригінальна і спрямована в першу чергу на збереження подружжя. Так, за ст. 104 про намір розлучення необхідно було заявити священикові місцевої церкви, який повинен був вжити заходи по збереженню сім'ї. Якщо священикові це не вдавалося, то він видавав довідку, про те, що ці особи не дивлячись на потрійне попередження все ж таки бажають розлучитись. Така довідка подавалася до суду, який і проводив розлучення, фіксуючи це в судових актах"[30].

Як же позначалася поліетнічність у цій сфері соціального устрою галицького села?

Розглянемо спершу співіснування греко-католицької і римо-католицької релігійних громад. У кожному українському селі обов'язково була церква, дуже часто і церква, і костьол. Якщо поляки римо-католики не мали костьолу в своєму селі, то ходили до сусіднього або ж до міста. Українські римо-католицькі громади виникали в селі здебільшого лише з появою костьола. Як правило, колективний перехід українців на римо-католицтво було пов'язане з наполяганням землевласника-поляка. Було й навпаки, коли поляк-

дідич, поважаючи віру сільської громади, починав відвідувати церкву. В с.Павелче на Станіславщині сільський дідич Менцель "приходив кожної неділі до церкви разом з цілим своїм домом, значить дітьми, бонами і гостями. До костьолу в Станиславові не хотів їздити, бо казав, що завжди, коли там їде, має якусь нещасливу пригоду. Правда, однак, була інша. В церкві, в своєму селі, був він більш гонорований: мав своє спеціяльне місце збоку престолу, а під кінець Богослуження діставав патину до поцілування, що в тому часі належалось власникові села. В костьолі цієї чести не доступав"[31].

У галицькому селі між різноконфесійними громадами виробилися своєрідні адаптаційні моделі. "Поляки належали до латинської парафії у Вишнівчику, але на Богослужбу за звичаєм ходили до церкви в Зарваниці"[32]. У с.Росохач на Коломийщині існував такий звичай на Святвечір: "24-го грудня в латинників і 6-го січня в греко-католиків…. по вечері ті, що святкували на Різдво за новим календарем, приносили святвечірні страви тим, що святкували за старим стилем. А за два тижні діялося це навпаки"[33].

Індивідуальний перехід в римо-католицтво в українському селі був пов'язаний із змішаними шлюбами. У с.Голендри на Підгаєччині "до церкви ходили до Підгаєць, а поляки до латинського костела. Були мішані подружжя українці-поляки. Де був батько поляк, хлопці (сини) ходилидо костела, а дівчата (дочки) до церкви, бо їх мама була українкою. Було й навпаки"[34]. В с.Гостів на Івано-Франківщині "було чимало мішаних подруж. Коли хлопець брав дівчину польку, шлюб брали в костьолі. Як поляк брав українку за жінку, шлюб відбувався в церкві. У хаті, де мати була полька, а батько українець, мати з дочками ходила до костьола, а батько з синами до церкви. Свята святкували по батькові. Коли в родині вродилася дочка, і мати була полька, а батько українець, то дочку хрестили в костьолі. Коли вродився в тій родині син, то його хрестили в церкві"[35].

Інакшою була модель взаємостосунків єврейської та української релігійних громад. Євреї в селах не мали синагог, а відвідували свої "божниці" у містечках. Між єврейською та українською релігійними громадами стояла чітка межа. Змішані шлюби були винятками, і часто засуджувалися з обох сторін. Враховуючи окремішність звичаєвого права євреїв, Цивільний кодекс 1919 р. передбачав особливі умови укладення шлюбу для єврейського населення[36]. Міжетнічні стосунки українців та євреїв у цій сфері мали чітко виражений сегрегаційний характер.

4. Міжетнічна конфліктність у сфері звичаєвого права. Тепер варто розглянути основні прояви конфліктності між українцями й неукраїнцями у правовій сфері. Ці конфлікти можна поділити на дві групи: 1) порушення норм звичаєвого права дідичем або представниками держави (лісничими і гайовими), переважна більшість яких була поляками[37]; 2) порушення українцями норм офіційного права у зв'язку з невідповідністю останнього з нормами звичаєвого права.

Для розуміння суті конфліктів, треба з'ясувати, які уявлення про власність існували в українців Галичини в означений період. Офіційне право розрізняє поняття власність, володіння і користування[38]. У звичаєво-правовій культурі ці поняття, як правило, не розрізнялися. Тут превалювали уявлення, аналогічні до так званої ідеї "природного права": той, хто обробляє землю, тому вона і належить. В означений період галичани вже мали відповідні знання про правомірність власності приватної, державної і громадської, однак ще існували релікти архаїчних уявлень про, умовно кажучи, "нічийну", а отже, всезагальну власність, дану Богом усім людям. Ці уявлення пов'язувалися у першу чергу з неорними землями, дикою природою – лісами, пасовищами, поймами річок, водоймищами. І природно, більше вони були поширені у етнічних і етнографічних груп, що жили в "диких" місцевостях. Це передусім гуцули, бойки. Однак навіть у мешканців Прикарпаття і західного Поділля вони також виявлялися. Оскільки на XVIII – XIX ст. межі приватних і громадських маєтностей вже були більш-менш визначені, "нічийні" ділянки, після відповідної інвентаризації, фіксувалися в державному кадастрі як державна власність ("державний скарб"). За офіційним законом, селяни не мали права навіть користування ними. Та незважаючи на те, що ці державні ділянки не були громадською власністю, тобто не належали спільному користуванню певної сільської громади, українці вважали, що можуть користуватися ними, коли виникає потреба. "Ліс бог дав для усякого; що само виросло, того взяти не гріх"[39]. Тобто ліс, луг тощо належать усім. Адже так робили їхні діди-прадіди. Позиція держави й офіційного права така: вирубування лісу на ділянці сторонньою особою – злочин проти власності. Державні ліси, луги охоронялися державними службовцями – лісничими і гайовими. А оскільки переважна більшість з них були поляки, то сутички українців з ними трактувалася селянами не як сутичка з державою, а як сутичка з поляками, тож мала характер міжетнічної ворожості.

Ліс перебував як у власності держави, приватних власників (великих і середніх), так і в громадській власності. Бідний селянин, пійманий на гарячому під час вирубування державного лісу, повинен був заплатити штраф, інакше віддавався під суд. Гайові та лісники були уповноваженими берегти державне майно і віддавати під суд селян, які користувалися лісом. Хоча й тут діяли норми звичаєвого права. "Якщо якщо селянин ніс на собі дерево з лісу, то гайовий не карав того. Вважалося, що чоловік сам себе карає, якщо несе на собі таке дерево і так сі мучає. Якщо ж селянин вивозив ліс фірою, то з такого знімали великі штрафи. А ще, казали, було таке: лісник побачив у селянина в дворі багато лісу, з якого

той щось будував, і каже: плати штраф. А селянин йому на те: якщо знайдеш – де я рубав – чи пеньки чи сліди які – то я заплачу, а як не знайдеш – то не маєш права з мене брати штраф. Лісник ходив, ходив – нічого не знайшов. Прийшов до того селянина і каже: я нічого не знайшов, то не братиму з тебе штраф”[40].

У селі Княждвір на Коломийщині виник конфлікт на такому грунті: в 1870 – 1880 рр. австрійський уряд закладав так званий “грунтовий катастер”(кадастр), було зараховано в “державний скарб” (тобто державну власність) багато “нічийної” землі, в основному пасовищ, якими селяни користувалися нерегулярно, за потребою. За ці землі громада довго позивалася до судів[41]. У тому ж селі у 1929 – 1930-і рр. на сільських зборах було вирішено будувати школу. Грошей не вистачало, тож випадало продати громадські грунти (“узурпи”). Тоді громада вирішила долучити до громадських земель луг, який намився Прутом і де не було “докладних границь”. І хоч той шмат вважався державним, проте не був позначений на так званих “катастральних мапах”. Лісничий Вольмут – спольщений німець, “вийнятково чесна людина”, здійснив “помір” у присутності членів громади і відміряв громаді частину тієї землі, “зазначуючи то відповідними знаками”. “Тодішній начальник громади Іван Григорець, за порадою інших представників села, того самого дня скликав людей, щоб вирубати всю лозину і таким чином громада закріпила за собою стан володіння й ужитковування. Довідавшись про це, надлісничий Романовський змобілізував поліцію і всю зграю лісової служби, прийшов на місце події, щоб присмирити “збунтоване хлопство” і відібрати державну власність[42]. Справа дійшла до окружного суду, і незважаючи на все, громада виграла справу[43]. Низку цікавих фактів наводить Ю.Гошко у своєму дослідженні “Звичаєве право населення українських Карпат та Прикарпаття XIV – XIX ст.[44]

Як бачимо, поліетнічність складу населення галицького села означеного періоду зумовила цікаві адаптаційні процеси у сфері міжетнічної комунікації. Соціальна структура галицького села була складнішою, аніж у моноетнічних середовищах. Поліетнічність означала поліконфесійність, а це в свою чергу означало існування в одному селі кількох конфесійних громад . Кожна конфесійна громада, маючи свої власні норми і звичаї, повинна була узгоджувати, пристосовувати і видозмінювати їх у відповідності з нормами і звичаями іншої релігійної громади, а всі вони разом повинні були перебувати в звичаєво-правовому полі сільської (територіальної) громади. Невідповідність норм звичаєвого права офіційному породжувала конфліктні ситуації, а оскільки носіями останнього були іноетнічні елементи, то ці конфлікти завжди мали чітко виражений характер міжетнічної ворожості.

---

[1]Див. бібліографію з цієї та суміжних проблем: Міграційні процеси в сучасному світі: світовий, регіональний та національний виміри. Понятійний аппарат, концептуальні підходи, теорія та практика. Енциклопедія. За ред. Ю.Римаренка. – К.: Довіра. – 1998. – С. 783 – 898.

[2]Див. про цю теорію: Артановский С.Н. Проблема этноцентризма, этнического своеобразия культур и межэтничских отношений в современной зарубежной этнографии и социологии // Актуальные проблемы этнографии и современная зарубежная наука. – Л.: Наука, ЛО. – 1979. – С. 11 – 40; Міжетнічний конфлікт (концепція У.Самнера) // Міграційні процеси, С.589; Етноцентризм // Міграційні процеси… – С. 547; Міжетнічний конфлікт (теорія реалістичного групового конфлікту) // Міграційні процеси… – С. 589.

[3]Summner W. Folkways. – New York. – 1906. Перевидана і дещо розширене видання: Sumner W., Keller A. The Science of Society. – Vol.1. – New York. – 1946.

[4]Le Vine R., Cambell D. Ethnocentrism: Theories of Conflict, Ethnic Attitudes and Group Behavior. – New York. – 1972.

[5]Альманах Станиславівської землі: Збірник матеріалів до історії Станиславова і Станиславівщини. – Т. 1. – Нью-Йорк – Торонто – Мюнхен. – 1975. – С.194.

[6]Коломия й Коломийщина // Збірник споминів і статей про недавнє минуле. – Філадельфія. – 1988. - С. 518.

[7]Підгаєцька земля: Історично-мемуарний збірник. – Дітройт. – 1980. – С.38.

[8]Див.статистику населення: Стрийщина: Історико-мемуарний збірник Стрийщини, Скільщини, Болехівщини, Долинщини, Рожнітівщини, Журавенщини, Жидачівщини і Миколаївщини. – Т. 1 - 3. – Нью-Йорк. – 1990.

[9]Зап. у с.Підпечари на Івано-Франківщині // Альманах Станиславівської… – І. – 725.

[10]Настюк М. Суспільно-політичні відносини в Галичині в кінці XIX – на початку XX ст. // На шляху до правової держави: Львівська регіональна науково-практична конференція. Тези доповідей і повідомлень (Львів, 5 – 6 лютого 1992 року). – III вип. – Львів. – 1992. – С. 17 – 18

[11]Гунчак Т. Підгаєччина: історичний нарис // Підгаєцька земля. – С. 169.

[12]Терлюк І.Я. Історія держави і права України. – Київ. – 1999. – С. 71.

[13]Альманах Станиславівської. – II. – 606.

[14]Там само. – С. 502.

[15]Кац Я. Криза традиції на порозі нових часів: гебрейське суспільство та його оточення // Юдеї.Гебреї. Євреї: Незалежний культурологічний часопис. – 1996. – № 8 – С. 144.

[16]Кац Я. Криза… – С. 145.

[17]Підгаєцька земля. – С. 494.

[18]Там само. – С. 158.

[19]Пєтухов Г.О. Адміністративна юстиція в Германській та Австро-Угорській імперіях (60-ті роки XIX ст. – 1918 р.)

// Проблеми правознавства: Міжвідомчий науковий збірник. – Вип. 19. – 1971. – С. 52
[20]Там само. – С. 56.
[21]Альманах Станиславівської. – І. – 740.
[22]Пацифікація – акція поляків проти українців, що брали участь в антипольських виступах.
[23]Стрийщина. І. – С. 120 – 126.
[24]Підгаєцька земля. – С. 462.
[25]Там само. – С. 457.
[26]Свєжинський П.В. Аграрні відносини на Західній Україні в кінці XIX – на початку XX ст. – Львів. – 1966. – С. 155.
[27]Ряд цікавих фактів наводить Ю.Гошко. Див.: Гошко Ю. Звичаєве право населення українських Карпат та Прикарпаття XIV – XIX ст. – Львів. – 1999. – С. 77 – 117.
[28]Терлюк. – С. 73.
[29]Кульчицький В.С. Австрійське загальне цивільне уложення // Юридична енциклопедія. – Т. 1. – К. – 1998. – С. 19.
[30]Пігач Я. Сімейне право західно-української народної республіки // На шляху до правової держави. – С. 21 – 23.
[31]Альманах Станиславівської…. – ІІ. – С. 650 – 651.
[32]Земля Підгаєцька. – С. 504
[33]Коломийщина. – С. 719.
[34]Підгаєцька земля. – С. 459
[35]Альманах Станиславівської. – ІІ. – С. 555.
[36]Пігач. – С. 22.
[37]Див. перелік гайових і лісничих: Юркевич Р. Лісівництво Станиславщини // Альманах Станиславівської, І, С. 228 – 143.
[38]Див.: Шемчушенко Ю.С. Власність // Юридична енциклопедія. – Т. 1. – К. – 1998. – С. 491 – 491; Севрюкова І.Ф. Володіння // Там само. – С. 510; Колганов М.В. Собственность. Докапиталистические формации. – М. – 1962. – С. 3 – 21.
[39]Цит. за: Свєжинський. – С. 144.
[40]Зап. М.Гримич 5 березня 2000 р. від Якимелина Івана 1932 р.н., мешканця села Хащуваня Сколівського р-ну Львівської області.
[41]Коломийщина. – С. 648.
[42]Там само. – С. 649.
[43]Там само. – С. 650.
[44]Гошко Ю. Звичаєве право. – С. 77 – 117.